

Алла Лобанова

доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології та економіки Криворізького державного педагогічного університету

Alla Lobanova

Doctor of Sociology, Professor of Sociology and Economics Department, Kryvyi Rih State Pedagogical University

СИЛА І СЛАБКІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ В УМОВАХ КРИЗ І ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

У статті представлено авторське бачення ролі соціального контролю в сучасному суспільстві, зокрема прояву його сили і слабкості в періоди криз і військових конфліктів. Обґрунтована думка про те, що розбалансування його інституціонального механізму в умовах сучасного суспільства пов'язується з нехтуванням політичними акторами демократичних принципів розвитку суспільних процесів. Послугуючись науковими ідеями Ж. Лакана, Р. Барта і української дослідниці О. Зубаревої, автор розвиває наукове положення про те, що у суспільстві постмодерну соціальний контроль змінює межі і простір свого існування, набуваючи тотожності з дискурсом, оскільки його ядром стає мова, як «загальнообов'язкова форма примусу» (Р. Барт). Підкреслено, що в умовах криз і військових конфліктів суспільний (загальноновизнаний) механізм соціального контролю втрачає свою силу регуляції, оскільки в окремих територіальних чи соціальних локаціях набувають значущості нові маркери його дискурсу, а саме псевдоцінності, квазинорми, соціальна псевдогра, міфологізація образів, ідеалів, реформ, піднесення влади псевдоавторитетів, псевдосимволів, симулякрів тощо, які, власне, є складовими соціальної мімікрії. Внаслідок цього створюється псевдоінституціональний механізм соціального контролю, культурні правила, цінності і соціальні норми якого не мають нічого спільного з загальнолюдськими цінностями, а лише імітують їх, маскуючи за «іррелевантними мемплексами» (Ю. Полулях).

Ключеві слова: цінності, соціальні норми, соціальний контроль, механізм, дискурс, соціальна мімікрія, імітація, ірраціональні мемплекси.

В статье представлено авторское видение роли социального контроля в современном обществе, в частности проявления его силы и слабости в периоды кризисов и военных конфликтов. Обоснованное мнение о том, что разбалансировка его институционального механизма в условиях современного общества обуславливается с пренебрежением политическими актерами демократических принципов развития общественных процессов. Пользуясь научными идеями Ж. Лакана, Р. Барта и украинской исследовательницы О. Зубаревой, автор развивает научное положение о том, что в обществе постмодерна социальный контроль меняет границы и пространство своего существования, приобретая тождественность с дискурсом, поскольку его ядром становится язык, как «общеобязательная форма принуждения» (Р. Барт). Подчеркивается, что в условиях кризисов и военных конфликтов общепризнанный механизм социального контроля теряет свою силу регуляции, поскольку в отдельных территориальных или социальных локациях приобретают значимость новые маркеры его дискурса, а именно псевдоценности, квазинормы, социальная псевдоигра, мифологизация образов и идеалов, реформ, поддержка власти псевдоавторитетов, псевдосимволов, симулякров и т.п., которые, собственно, и есть составляющими социальной мимикрии. В результате чего, создается псевдоинституциональный механизм социального контроля, культурные правила, ценности и социальные нормы которого не имеют ничего общего с общечеловеческими ценностями, а лишь имитируют их, маскируя за «иррелевантными мемплексами» (Ю. Полулях).

Ключевые слова: ценности, социальные нормы, социальный контроль,

механизм, дискурс, социальная мимикрия, имитация, иррациональные мем-плексы.

The author's ideas concerning the role of social control in modern society, in particular, the manifestation of its strength and weakness in periods of crises and military conflicts represented in the article. The imbalance of its institutional mechanism in modern society is connected with neglecting democratic principles of social processes development by political actors. Using the scientific ideas of J. Lacan, R. Bart and the Ukrainian researcher O. Zubareva, the author considers that in a postmodern society social control changes its boundaries and the area of its existence, becoming identical to discourse because language as "an essential form of compulsion" becomes the core (R. Bart). It is argued that in the conditions of crises and military conflicts the mechanism of social control loses its power of regulation since in some territorial or social locations new markers of its discourse become important, namely pseudo-values, quasinorms, social pseudo-game, images, ideals and reforms mythologisation, the power of pseudo-authorities, pseudo-symbols, simulacra etc. which are the components of social mimicry. As a result, a pseudo-institutional mechanism of social control is created. Its cultural rules, values and social norms have nothing in common with human values, but only imitate them, masking them behind "irrelevant memeplexes" (Yu. Poluliakh).

Keywords: values, social norms, social control, mechanism, discourse, social mimicry, imitation, irrational memeplexes.

Проблемна фабула наукової статті сформувалася на основі роздумів не тільки про уповільнення позитивних суспільних змін у сучасному українському суспільстві, але й про загальносвітові тенденції, зокрема про посилення авторитарних методів управління в деяких державах, що спричиняє умови для ведення агресивних дій проти свого народу або проти інших держав. Саме на це звернув увагу у своїй передноворічній статті (напередодні 2017 р.) і відомий американський фінансист і меценат Джордж Сорос. Він, зокрема, писав, що нинішній історичний момент є дуже болючим для нього, оскільки відкриті суспільства знаходяться у кризі, а різні форми закритих суспільств (від фашистських диктатур до мафіозних держав) на підйомі. Дж. Сорос зазначив, що бачить цьому єдине пояснення: «обрані лідери не спромоглися задовольнити законні очікування та прагнення виборців, і ця неспроможність призвела до розчарування виборців у основних різновидах демократії та капіталізму» [1]. Як бачимо, Дж. Сорос перекладає провину за «вкрадення демократії» у багатьох народів на еліти та їхніх лідерів, а саме на тих політичних акторів, які проводять диктаторську політику, зокрема і Президента Росії В. Путіна.

Можливо, проблема зникнення демократії частково і полягає у тому, що владу отримують схильні до авторитаризму та диктаторства політичні партії та їхні лідери, які невдовзі «прибирають» її до власних рук у такий спосіб, який не тільки дистанціюється від демократичних принципів, але й часто-густо протистоїть їм. Однак нехтування політичними акторами демократичних принципів породжується не тільки особистісними чи груповими (партійними) якостями політичних лідерів та еліт, а пере-

дусім умовами, які складаються у суспільстві, зокрема розбалансуванням чи зломом *інституціональних соціальних механізмів*, які поглиблюють деструктивні та дисфункціональні явища у суспільстві, зокрема соціальну мімікрію, що ґрунтується на амбівалентності моралі, що, звісно сприяє політичним авантюристам без перешкод маніпулювати масовою свідомістю, гальмуючи розвиток демократичних процесів.

У цьому зв'язку не можна не погодитися і з відомим українським соціологом, заступником директора Інституту соціології НАН України Євгеном Головахою, який у пленарній доповіді «Українське суспільство: шляхи трансформації» на XX-й міжнародній науковій конференції «Харківські соціологічні читання», підкреслив, що нині «більшість громадян України перебувають у стані *амбівалентності стосовно інституціональних утворень, легальність яких не підкріплена правом і мораллю*. За пострадянських умов в Україні з'явився феномен тотальної корумпованості, що звів нанівець процес легітимізації нових соціальних інститутів. Віддзеркаленням цього феномена у масовій свідомості було стійке уявлення про те, що серед інших соціальних груп провідна роль у розбудові нової держави належить мафії» і далі підкреслив, «якщо в Україні є перспектива успішної трансформації, то вона насамперед пов'язана з подоланням *інституціональної подвійності* на шляху до відтворення основних засад *європейської інституціональної системи*»¹ [вид. мною - А.Л.].

¹ XX Міжнародна наукова конференція «Харківські соціологічні читання» - «Соціологія у світі, що змінюється» відбулася 10-11 листопада 2016 р. у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна за ініціативи соціологічного факультету, Соціологічної асоціації України, підтримки Зе-

Одним з базових історично сформованих суспільних *інституціональних механізмів є соціальний контроль*, який в умовах криз і військових конфліктів починає порушуватися і деформуватися, оскільки порушуються, а згодом і знецінюються усталені соціальні норми і цінності, які складають його основу. Саме це і відбувається в сучасному українському просторі, який відчуває на собі не тільки тривалі кризові явища, але й військово-агресію незаконних сепаратистських угруповань, які підтримуються Російською Федерацією. А відтак виникає і загострюється *суспільна проблема*, що виявляється у протиріччі між метою соціального контролю, яка полягає у регулюванні соціальних відносин і підтримці соціального порядку та відсутності сприятливих умов для її досягнення. Ця суспільна проблема значно поглиблюється в умовах криз і військових конфліктів, оскільки механізм соціального контролю, маючи властивість модифікуватися в нестабільних умовах, набуває подвійності, тобто мімікрійності, легалізуючи протилежні за своїм характером цінності (наприклад, підтримуючи і одночасно засуджуючи декомунізацію або анексію Російською Федерацією Криму; викриваючи хабарництво і одночасно його захожуючи і т.п.), оскільки він залежить від ціннісних систем його носіїв і соціально-правового поля, в якому вони діють.

Соціальний контроль як соціальна проблема посідає чільне місце в наукових розвідках більше ста років – з початку ХХ-го століття. І хоча серед сучасних соціологів не існує однозначної думки стосовно того, хто перший ввів у науковий обіг цей конструкт – Г. Тард чи Е. Росс [2], практично усі погоджуються з тим, що концептуально він уперше був обґрунтований у 1901 р., коли вийшла друком відома праця Е. Росса «Social control» [3]. Проблематику, тим чи іншим способом пов'язану з темою соціального контролю, можна знайти у наукових працях П. Бергера, Дж. Брейтуейта, М. Вебера, Я. Гілінського, Р. Дарендорфа, К. Ігошева, А. Коена, В. Клімова, Л. Козера, Ф. Макклінтока, Р. Мертона, Дж. Г. Міда, Р. Парка, Т. Парсонса, Р. Паунда, П. Сорокіна, М. Фуко, А. Яковлева та інших. Серед сучасних українських науковців тематикою соціального контролю займаються Н. Бойко, О. Зубарева, К. Корж, О. Мазурик, С. Спільник та ін. Змістовний теоретичний аналіз цього концепту представила у 2015 р. українська дослідниця О. Зубарева у кандидатській дисертації «Дискурс соціального контролю як об'єкт соціологічного теоретизування: ме-

тодологічні реконфігурації» [4]. Власне, тематика соціального контролю у тому чи іншому ракурсі присутня у наукових працях практично усіх класиків соціології і сучасних соціологів, оскільки вона безпосередньо пов'язана з проблемою регуляції індивідуальної та групової поведінки, яка залишається актуальною за будь-яких історичних умов і обставин.

Варто підкреслити, що наукові висновки практично всіх учених, які досліджували зміст та функції соціального контролю у суспільному житті мають спільну рису, яка пов'язується з виконанням ним ролі *універсального регулятора соціальних відносин*. Звісно, що відносини у суспільстві та різних його структурних угрупованнях мають носити упорядкований характер, який забезпечується правовими та соціальними нормами, приписами, законами, які утілюються у знаннях, навичках, настановах людей і закріплюються у їх ціннісних орієнтаціях.

Соціальний контроль як інституціоналізований механізм складається з мети, суб'єктів-носіїв, соціальних норм, цінностей, санкцій, форм і методів формування і утримання соціального балансу і порядку у суспільстві. Цей механізм носить функціональний характер, оскільки, через *нормативний тиск на людей*, примушує їх здійснювати таку соціальну поведінку, яка є загальноприйнятною і очікуваною для більшості членів соціуму. Однак масове порушення або недотримання певними індивідами, соціальними групами чи соціальними спільнотами соціальних норм як складової механізму соціального контролю може призвести до поведінкових девіацій, суспільних негараздів, деструкцій і потрясінь.

Соціальний контроль забезпечує у суспільстві нормативність, конвенційність, раціональність, санкціонованість як індивідуальних, так і групових, суспільних дій і поведінки в цілому. Здавалося б, що зміст соціального контролю має бути раз і назавжди визначеним та інституційно закріпленим. Між тим змістовне наповнення цього концепту не є однозначним і застиглим, а постійно змінюється в науковому дискурсі. Як зазначає О. Зубарева, якщо в класичній соціології його референтними маркерами були «норми», «відхилення», «влада», «порядок», «примус», то в межах постмодерністської з'явилися нові – «спокуси», «бажання», «символи», «симулякри», «завуальований вплив», «гра» [4, с. 11]. Напевно, доцільно додати до цих змістовних маркерів і такі, як «роль», «імітація», «маскування», «мімікрія», оскільки нерідко в умовах криз відбувається подвійна і/або

псевдо інституціоналізація норм і правових санкцій, що деформує механізм соціального контролю, послаблюючи його суспільні і соціальні функції.

Тому *метою цієї статті* є пошук і обґрунтування наукових аргументів стосовно проявів *сили і слабкості соціального контролю* в умовах криз і військових конфліктів та з'ясування особливостей функціонування та відновлення його інституціонального механізму. Для досягнення мети необхідно уточнити розуміння змісту, механізму і алгоритму функціонування соціального контролю в сучасну добу, а також з'ясувати чинники, за яких можливо (необхідно) посилювати чи послаблювати вплив соціального контролю в умовах криз і воєнних конфліктів.

Аналітично-інтерпретаційний підхід до наукових джерел з зазначеної проблематики уможлиблює констатацію того факту, що центральною ланкою у механізмі соціального контролю є соціальні норми або соціокультурні правила та цінності, що являють собою його регулятивний стрижень. Оскільки вони *солідаризовано* визначаються соціальним середовищем (групою, спільнотою, соціумом), то мають бути обов'язковими для дотримання усіма його членами за будь-яких обставин і умов. А це означає, що соціальний контроль має значний вплив на кожну людину, яка інтеріоризує загально визнані норми, культурні правила та цінності.

Тим часом, як справедливо зазначає П.Штомпка, «культурні правила, як норми, так і цінності, можуть містити менший або більший *тягар обов'язковості*. По-іншому говорячи, з ними можуть бути пов'язані більш сильні або більш слабкі суспільні очікування відносно правильних адекватних дій» [5, с. 259]. Категоричними (найбільший тягар обов'язковості) вимогами певного способу поведінки або певної мети перш за все, на його думку, є *культурні імперативи*, які можуть бути сформульовані або як *накази* («треба», «зобов'язаний» - це суспільні очікування позитивного плану) або як *заборони* («неможна», «неможливо», «неприпустимо» - це суспільні очікування негативного плану). Далі він виокремлює *культурні правила*, які містять у собі «слабку напругу чинника обов'язковості», що припускає (і/або дозволяє) певну поведінку чи певну межу і *преференції* (рекомендації, поради), які мають найбільш вільний характер і визначають найбільш бажану і достойну поведінку, однак не вимагають і не примушують нікого діяти певним чином [5, с. 259-260]. У повсякденному житті це означає, що індивіди можуть по-різному ставитися до обов'язковості виконання соціальних норм і приписів, припускаючи

особистісну різновекторність їх сприйняття та дотримання.

Важливими складовими механізму соціального контролю є *санкції*, тобто *покарання і нагороди*, які, з одного боку, є «продуктом спільності», необхідної для управління поведінкою членів групи, «для стимулювання бажаної поведінки і упередження небажаної, для забезпечення внутрішньої згуртованості і безперервності суспільного життя» (Я. Щепанський) [6, с. 105], а з іншого *суспільною реакцією* на порушення правил і норм (П. Штомпка). Не ставлячи перед собою завдання детальної класифікації санкцій, все ж таки згадаємо загально визнаний факт, що вони можуть носити як *формальний* (затверджений у нормативних і законодавчих актах, приписах, інструкціях тощо), так і *неформальний* (суспільно-схвалюваний чи суспільно-несхвалюваний (засуджувальний чи суспільно-несхвалюваний) характер, можуть бути позитивними або негативними, суттєво (у різний спосіб) впливаючи на формування громадської думки, суспільної свідомості, а відтак і на здійснення соціальної поведінки людей.

Отже, *сила соціального контролю* «лежить на поверхні» суспільного життя (у стабільні періоди його існування) і виявляється у тому, що, *по-перше*, його механізм має інституціоналізований характер, а відтак чітко визначає і коригує вектори свободи для вибору індивідами власної моделі поведінки у межах домінуючих (загально визнаних) правил, норм і цінностей; *по-друге*, його регулятивний вплив стосується усіх без винятку видів і типів соціальних відносин у суспільстві, оскільки їхні суб'єкти тією чи іншою мірою причетні до формування його основних ціннісно-нормативних вимог і стандартів; *по-третє*, він має примусову силу для усіх, без винятку людей, через те, що вони прагнуть інтегруватися до різних соціальних груп (професійних, політичних, освітнянських тощо), пристосовуючи свої ціннісні орієнтації до референтних культурних правил, норм і цінностей в образах ними групах; *по-четверте*, набуваючи інституціональних характеристик, соціальний контроль утримує соціальний порядок у суспільстві, виступаючи в якості індикатора норм і патологій.

Між тим, соціальний контроль навіть у стабільному суспільстві має свої *слабкі* місця, оскільки дія його механізму не зводиться лише до обмеження свободи членів суспільства шляхом застосування санкцій до порушників соціальних обмежень і заохочення за їх дотримання, а набуває нового вигляду і характеру – він сам стає свободою і здійснюється не дистанційно, а «шляхом симуляції значень і образів», тобто «здійснюється не над тим, що виробляється, робиться, а над тим, що бажається»

[4, с. 106-108]. Це відбувається тому, що, як засвідчує О. Зубарева, посилаючись на наукові ідеї Р. Барта, Ж. Лакана, С. Леша, П. Виріліо, Дж. Александера та інших, у суспільстві постмодерну/«плинної сучасності» соціальний контроль змінює межі і простір свого існування, набуваючи тотожності з дискурсом, оскільки його ядром стає мова, як «загальнообов'язкова форма примусу» (Р. Барт). А це означає, що соціальний контроль стає більш легким і всеохоплюючим, власне тотальним, оскільки він не обмежується соціальним та часовим простором і наглядом (санкціями) ззовні, а проникає у світ смислів і образів людини, забезпечує суб'єктивне виробництво обмежень і дозволів стосовно її поведінки і діяльності. Такий підхід до тлумачення соціального контролю кардинально змінює його суспільні функції, переносячи акцент із зовнішніх чинників його формування у світ суб'єктивного його розуміння, трактування і формоутворення, внаслідок чого значно послаблюються його суспільно-визнані і очікувані регулятивні функції.

Певна річ, що О. Зубарева має сенс, коли стверджує про те, що у сучасну добу посилюються такі атрибутивні риси соціального контролю, як самоконтроль, рефлексивність, прозорість, нав'язливість, нагляд, паноптикізм, фіктивність і з'являється можливість репрезентації його як «механізму культурного програмування індивіда з боку високостатусних агентів соціальної гри з ціллю підтримки рівноваги процесуальної соціальної дійсності, що набуває всеосяжного характеру, і орієнтований на чуттєвий характер сучасної культури з притаманним їй потягом до чуттєвих насолод» [4, с. 109-112]. Цей висновок дослідниці стосовно змісту соціального контролю є особливо значущим і актуальним для нашого дослідження, оскільки його розуміння корелюється з такими метафорами, як влада образу, симулякра, символу тощо. За таких умов у суспільстві значно послаблюються суспільно-визнані і узвичаєно-очікувані регулятивні функції соціального контролю, оскільки у зв'язку зі зміною дискурсу змінюється і його макро-суспільний механізм, окремими соціальними суб'єктами (політичними акторами, олігархами, чиновниками, кримінальними авторитетами тощо) відповідно до групових чи індивідуальних цілей декодуються базові цінності і норми, що призводить до перегляду чи/або ревізії загальноприйнятих норм і цінностей і формування множинності локальних мікро-механізмів соціального контролю у різних групах і спільнотах.

Так, наприклад, сталося на початку 90-х років ХХ століття, коли розпався Радянський Союз. Загальновизнана система соціального контролю, основу якої складали комуністичні ідеологеми, зазнала руйнації, а на її улам-

ках створилася велика кількість різноманітних за своїми ціннісно-нормативними основами мікро-механізмів і алгоритмів соціального контролю: колишня партноменклатура намагалася утримати старі прорадянські стандарти і норми соціальних стосунків, представники нової української влади прагнули сформулювати нові взірці соціальної поведінки, кримінальні елементи нав'язували свої девіаційні форми соціальних відносин. Через це суспільство в ті часи було розколотим за сповіданням різнопланових цінностей і соціальних норм, які проголошувалися різними соціальними суб'єктами за єдино правильні і необхідні, конкуруючи між собою за панування у дестабілізованому суспільстві, для виживання у період кризи, яку зазнала суспільна система. Соціальний контроль неначебто існував, однак він носив мімікрійний (імітаційний) характер, оскільки в його основі лежали псевдостандарти і псевдонорми, що ґрунтувалися на подвійній моралі: проголошувалися одні цінності, а реалізовувалися протилежні за своїм полюсом, подвійні, а іноді і потрійні стандарти, набуваючи форм локальних регуляторів соціальних відносин.

Подібна суспільна картина вималювалася і після Революції Гідності, анексії Криму і початку воєнного конфлікту на Сході України. Система соціального контролю, яка була вибудована упродовж президентства В. Януковича, унаслідок протестного руху мільйонів українців зазнала поразки, однак її уламки залишилися у тих локальних спільнотах, які об'єдналися у кримінальні, сепаратистські та терористичні угруповання і підпитуючись проросійською пропагандою і підмогою, намагаються будь-за що її утримати і нав'язати українському суспільству. Цьому слугує відповідний дискурс, який реалізується ними завдяки різноманітним інформаційним технологіям, зокрема маніпуляціям, пропагандистським кліше, фейкам тощо.

Як справедливо зазначає Ю. Ю. Полулях, по суті «йдеться не просто про створення хибних знаків, які не співпадають з істинним станом справ, а про створення знакових систем, які функціонують таким чином, що створювані ними значення дозволяють описувати і характеризувати навколишню дійсність як деяку значущу цілісність. Зрозуміло, фейки, інформаційні вкидання, медіа-постановки, містифікація, дезінформація – усе це є частиною конструювання цього смислового світу, але вони не наділяють його характеристиками цілісності і системності» [7, с.164]. Однак, варто погодитися і з тим, що ці абсурдні факти таки сприймає на віру певна частина населення тимчасово анексованих, окупованих і, на жаль, не окупованих територій і на їх основі вибудовує

свою систему цінностей і норм, підлаштовуючи її під локальний мікро-механізм соціального контролю, який формується на них.

Отже, можна припустити, що ототожнення соціального контролю з дискурсом, яке має своє реальне втілення у сучасному швидкоплинному світі, сприяє скоріше *послабленню його дії* на суспільному рівні, однак *посилению* на локальному, груповому, мікрорівні. Це відбувається зокрема завдяки тому, що у періоди суспільних криз чи воєнних конфліктів *збільшуються вектори свободи* у суб'єктів-носіїв, які прагнуть монополізувати право на владу, а відтак і на здійснення соціального контролю у локальних спільнотах (зонах, територіях, девіантних угрупованнях). У кризові періоди суспільний (загальноновизнаний) механізм соціального контролю на певних територіальних чи соціальних локаціях втрачає свої регулятивні можливості, а натомість окремими суб'єктами презентуються іррелевантні мемплекси (Ю. Полулях), які і «створюють знакові системи, котрі функціонують таким чином, що створювані ними значення дозволяють описувати і характеризувати навколишню дійсність як деяку значущу цілісність, - навіть якщо ця значуща цілісність не відповідає реальній цілісності і підміняє її» [7, с.185].

Тобто значущості набувають нові маркери дискурсу стосовно соціального контролю, а саме псевдоцінності, квазінорми, соціальна псевдогра, міфологізація ідеалів, реформ, піднесення влади псевдоавторитетів, псевдосимволів, симулякрів тощо, які є складовими соціальної мімікрії (імітації дотримання норм і суспільних вимог, маскування окремими індивідами, групами справжніх намірів і цілей поведінки). А відтак відбувається створення *псевдоінституціонального механізму соціального контролю*, культурні правила і соціальні норми якого не мають нічого спільного з загальнолюдськими цінностями, а лише імітують їх, маскуючи за іррелевантними мемплексами. Звісно, що за таких умов гальмуються і зникають демократичні перетворення, навпаки посилюються авторитарні методи управління, що спостерігаємо у так званих ДНР і ЛНР, у тимчасово анексованому Російською Федерацією Криму.

Отже, підсумовуючи зазначене вище, можна зробити висновок, що соціальний контроль є універсальним регулятором соціальних відносин в усіх суспільствах і локальних спільнотах. У класичній соціологічній традиції він трактується як певний інституціоналізований механізм, який забезпечує підтримання у суспільстві нормативних і ціннісних зразків і стандартів поведінки індивідів, груп та їх спільного життя, виконуючи добровільно-примусову регулятивну функцію відтворення соціальних відносин. У посткласичній соціології формується нове бачення його змісту, функцій, оскільки

у сучасному темпорально плинному світі він змінює межі і простір свого існування, а відтак *набуває тотожності з дискурсом*, оскільки його ядром стає мова, як «загальнообов'язкова форма примусу» (Р. Барт).

У стабільних суспільствах *сила соціального контролю* виявляється у його *інституціоналізованому регулятивному конструктивно-функціональному впливі* на поведінку людей та їх соціальні відносини, оскільки множинні його суб'єктивні дискурси в основному корелюються і підпорядковуються загальноновизнаним соціокультурним правилам, нормам і стандартам (державним законодавчим і нормативним актам, моральним принципам, політичним ідеологемам, релігійним догмам тощо), забезпечуючи соціальний порядок у суспільстві. *Слабкою ланкою* соціального контролю у стабільному суспільстві є його насильницько-примусовий характер і відсутність достатньої свободи у виборі індивідами, групами його дискурсів, що обмежує їх можливість у виявленні ними суб'єктивних смислів своєї соціальної поведінки.

У нестабільному, зокрема кризовому суспільстві або у періоди військових конфліктів, макро-механізм соціального контролю зазнає дифузного впливу різноманітних за своїм ціннісно-нормативним змістом дискурсів, які презентуються опозиційними до владних структур силами, групами (наприклад, фінансово-олігархічними, сепаратистськими, терористичними, кримінальними тощо). Внаслідок чого відбувається *соціальна дисипація сили соціального контролю*, тобто його регулюючі функції з усталеного і упорядкованого стану переходять у стан хаотичної дії множинності локальних мікро-механізмів, які починають діяти в окремих соціальних (законних і незаконних) спільнотах, наприклад на тимчасово окупованих та анексованих територіях, або в різних сферах суспільного життя (економічній, політичній, мистецькій, науковій, військовій і т.д.), конкуруючи поміж собою. Тобто де-юре соціальний контроль неначебто існує, оскільки у суспільстві декларуються загальноновизнані цінності і соціальні норми, однак де-факто, його механізм порушується і/або руйнується, а на його уламках з'являються модифіковані, як правило, деформовані мікро-механізми соціального контролю певних соціальних груп або девіантних і протизаконних структур, які засновуються на *іраціональних мемплексах – таких знакових системах, які описують спотворену дійсність* (Ю. Полулях).

Відтак соціальний контроль лише за сприятливих обставин є дієвим та безальтернативним способом суспільного впливу на поведінку людей, оскільки сприяє збереженню

традицій, звичаїв, соціальних норм, формує ціннісні стандарти соціальних відносин, виявляючись у відповідному до темпів технічного і соціокультурного розвитку суспільства розмаїтті консонансних дискурсів. Кризи, політичні та військові конфлікти порушують його макросуспільний механізм, *послаблюють* його регулюючий ефект, оскільки в дисонанс з ним входять локальні деструктивні дискурси соціального контролю, які містять подвійну мораль, спотворюючи реальну дійсність, примушують людей підкорятися встановленим ними нормам і правилам життя (що і відбувається на тимчасово анексованих і окупованих територіях).

Таким чином, для отримання конструктивних наслідків функціонування соціального контролю (*прояву його сили*) у суспільстві потрібні відповідні умови, а саме: верховенство права; функціонування стабільних соціальних інституцій; сформовані національні традиції і звичаї; достатньо розвинутий рівень суспільної свідомості і культури, що забезпечують процеси саморегуляції суспільства у відповідь на дію внутрішніх та зовнішніх дестабілізаторів (політичних та економічних криз, військових та міжнародних конфліктів, війн, анексій та окупацій частин територій тощо).

Для ліквідації порушень механізму соціального контролю (*для подолання його слабкості*) необхідна, *по-перше*, особлива організація сили, яка б забезпечила порядок у суспільстві. Саме цю функцію самозбереження суспільства і виконує політика, насамперед, в особі такого її верховного суб'єкта, як держава. *По-друге*, необхідне розвинуте громадянське суспільство, актори і соціальні структури якого здатні не тільки забезпечувати саморегуляцію, але й продукувати нові соціальні регулятори, *консолідувати* людей на основі гуманних ідей та справ (наприклад, створення нових громадянських і волонтерських рухів,

підтримки благодійних програм і проєктів в зонах воєнних конфліктів і соціальних негараздів тощо).

Сучасне українське суспільство знаходиться у зоні послабленого соціального контролю, балансуючи поміж залишками старого його механізму, який був створений за Президентства В. Януковича і початками нового, що почав формуватися після Революції Гідності. Складність створення і укорінення нового механізму соціального контролю виявляється у тому, що в умовах військового конфлікту у масовій свідомості сформувалися різні за своїм ціннісно-нормативним змістом і кінцевими цілями дискурси: з одного боку фіксується прагнення людей єднатися на основі декомунізації, національної ідентичності, прагнення відстояти і повернути анексовані та окуповані території і орієнтуватися у своєму розвитку на європейські традиції і цінності. З іншого - у решти населення країни виявляється прагнення повернутися до прорадянського та/або проросійського шляху розвитку, нехтуючи українською незалежністю та самостійністю.

Безумовно, для подолання деструктивних тенденцій у процесі формування дієвого механізму соціального контролю, в якому поєдналися би державницькі, суспільні, групові та індивідуальні потреби, інтереси і мотиви, а також виявилися нова нормативна система, яка б протистояла протиправним, протизаконним, корупційним схемам і орієнтувала усіх членів українського суспільства на нормальне – морально-правове співіснування між соціальними силами, спільнотами, групами, їх очікуваннями і вимогами потрібен тривалий час, розумний (професійний і патріотичний) процес управління державою і консолідація усіх членів суспільства на основі національної ідеї – формування демократичної, незалежної, економічно розвинутої і соціально орієнтованої України.

Література

1. Джордж Сорос. Відкрите суспільство потребує захисту: Джордж Сорос про зміни та загрози у 2017 році [Інформаційний ресурс] / Європейська правда. Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/12/31/7059668/>.
2. Білоусов К.Ю. Социальный контроль: понятие, типы, элементы и основные [Электронный ресурс]: лекція. – Режим доступу: http://deviantology.spb.ru/etc/publications/Belousov-Sotsialny-kontrol_ponyatie_tipy_elementy.pdf.
3. Ross E. Social Control. A Survey of the Foundations Order. – Cleveland-London, 1969. – 436 p.
4. Зубарева О. І. Дискурс соціального контролю як об'єкт соціологічного теоретизування: методологічні реконфігурації: дис. канд. соціол. наук: 22.00.01 [Електронний ресурс] / О. І. Зубарева. - Дніпропетровськ, 2015. - 221 с. – Режим доступу: <http://dissertations.karazin.ua/sociology/resources/95bb9313c1ba509c06c9af215bb9e3ed.pdf>.
5. Sztompka P. Sociologia. Analiza spo ecze stwa / Piotr Sztompka. – Krak w: Znak, 2006. – 653 s.
6. Щепанський Я. Элементарные понятия социологии. / Я. Щепанський. – пер. с польського М.М. Губенко. – М.: Прогресс, 1969. – 240 с.
7. Полулях Ю. Ю. Мемплекси окупованої реальності / Ю. Ю. Полулях // Вісник Луганського Національного Університету імені Тараса Шевченка. – 2016. - №5 (302). – С.163-192.